

NYÁRÁDY GÁBOR

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR VÉGRENDELETEI*

Nehéz volt elhinnem, hogy Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) testamentumai még sehol nem jelentek meg is extenso, de még kivonatossan sem az eredeti szöveggel, hasonmás formában pedig semmiképp. Megannyi újabb és újabb forrást néztem át. Oly áttekinthetetlenül sok kisebb–nagyobb közlemény foglalkozik ugyanis a nevezetes *Utazás Észak Amerikában* írójával, a kolozsvári Gondoskodó Társaság, az ottani Casino és más egyletek alapítójával, hogy képtelenségnek látszott a végére jutnom. Nincs kizárva tehát, hogy valamely „eldugott” helyen mégiscsak publikálták őket. Mindazonáltal a fontosabb lelohelyek szorgos végigbongészése után megkockáztatom az állítást: az eredeti kéziratok teljes, hiteles szövege mindeddig nem látott napvilágot.

Valahány életrajz megemlékezik arról, hogy könyvtárát a kolozsvári Unitárius Kollégiumra hagyta, és a Gondoskodó Társaságban elhelyezett pénzét is könyvbeszerzésre, a könyvtáros javadalmazására szánta. De csak erről. Holott a végrendeletek egyéb szakaszai is sokat elárulnak a hagyatkozóról és környezetéről, a halála napján, utolsó óráiban zilált betűkkel papírra vetett írás pedig megrendítő hatással érzékelteti a végkifejlet tragikumát.

Alighanem fölösleges lenne itt akár csak címszószerűen is összegezni Bölöni Farkas munkásságát. Kiváló biográfusok tollából viszonylag jól ismert. Legfeljebb azzal a néhányuknál felbukkanó megjegyzéssel kell perbe szállnunk, hogy kora nem ismerte volna fel tehetségét, emberi nagyságát, hiszen haláláig csupán fogalmazó volt az erdélyi főkormányziséknél. Valójában mindkét haza visszhangozta a nevét, a Tudós Társaság tagsággal tisztelte meg mint a köztársasági, polgári demokratikus rendszer első hírhozóját az Újvilágból; Bajza, Döbrentei, Kazinczy, Széchenyi, Wesselényi baráti jobbot nyújtott neki, Erdély szellemi vezérkarába fogadta. Ami pedig a guberniumi állását illeti, ne felejtjük el, hogy akkoriban a főkormányzések a legtekintélyesebb hivatal volt Erdélyben, jeles férfiak, patinás családok tagjai versengtek ott egy-egy szerény helyért is.

Az 1839. évi *Schematismus Transsilvaniae* szerint Farkasnak egyazon beosztású (concipistae actuales, conceptus practicantes) társai voltak például homoródszentmártoni Bíró Pál, később a főkormányziséki levéltár főigazgatója; radnótfái Nagy Sámuel, utóbb titoknok, majd Bécsben az erdélyi udvari kancelláriánál referens, 1862–től a budapesti Nemzeti Színház igazgatója; pákei Pákei Lajos centumpater, az unitárius Egyház főtanácsosa, az Unitárius Kollégium felügyelőgondnoka Brassai Sámuellel együtt, élete végén guberniumi titoknok– és még folytathatnánk a sort. Nem jogos tehát lebecsülni Farkas hi-

* Megjelent az *Irodalomtörténeti Közlemények* 5-6. számában 1995-ben.

vatali rangját a korabeli erdélyi közéletben, s ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy házsongárdi temetésén tarcsafalvi Pálffy János mondott fölötte gyászbeszédet az éppen üléselő országgyűlés képviselőjében.

De előreszaladtunk témánk tárgyalásában.

Farkasban már nagyon korán, harmincéves korában fel-felöltött a halál gondolata, s ezt csak egyre romló egészségi állapotával magyarázhatjuk. 1825. november 28-án így ír Döbrenteinek: „Hijában törekszünk minden philosophiákkal, a test hanyatlásával oda a lélek.”¹ Későbbi leveleiben is panaszkodik testi gyengeségére.² Már túl a nagy amerikai utazáson, 1835. január 1-én feljegyzí naplójába: „Életemnek 40ik esztendejébe lépém. Érzem, nem sok van még hátra, s mely keveset teheték eddig!”³ Február 26.: „Testem is nagyon kezd szenvedni, Mely nyomorú az ily létezés!”⁴ Május 5.: „Naponként rosszabbul vagyok, Kínos éjszakákat állok ki hátam fájdalmával.”⁵ Május 6.: „Kevés könyveim iránti végrendeletemet megint megírtam. Úgy képezem a testamentum dolgát, mint aki koporsóját készítteti el. Mi lesz e csudálatos új nyavalyából, mely naponként erőt vesz rajtam?”⁶

Gróf Bánffy József meghívására Bonchidára ment gyógyulni, s 1835. június 2-án ott írja: „Künn valék a kertben, tizednapí kínos fájdalom után. A betegség hamar ágyba tevé, s tizednapig honcolám az unalom és fájdalom különböző osztályait”⁷. 1941. január 12-én Kelemen Bénit, ifjúkorigi kedves barátját levélben tudatja, hogy ereje naponként hanyatlik. „Egész életünk- írja másutt- a halálra való készülgetéssé válik.”⁸

Tüdőbaja örölte fel lassan egészségét, s barátokoztatta meg apránként az elmúlás gondolatával. Olyannyira, hogy 1841. augusztus 22-én idejét látta ismét papírra vetni végakarátát. Itt azonban egy pillanatra meg kell állnunk, s visszautalnunk a napló 1835. május 6-i soraira: az akkor már másodjára megfogalmazott testamentumnak sehol nincs nyoma, egyetlen forrás sem ismeri, fel kell tételeznünk, hogy elkallódott mind a kettő. Jakab Elek, a legalaposabb életrajz szerzőjének egy megjegyzését pedig megkérdőjelezzük: szerinte ugyanis az 1841 augusztusi és az 1842. február 2-án kelt testamentum eredeti példánya a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában van, illetve volt, amikor biográfiáját írta (1870).⁹ Talán csak másolatokat látott. Mind a két autográf végrendekezés Budapesten, a Magyar Országos Levéltárban, a kolozsmonostori konvent gyűjteményében található.”¹⁰

Az első (harmadik) végrendelet (1841. augusztus 22.)

„Halálom után, Bölöni kevés jóságomnak kikre szállása iránt a törvényekben meg van tévé a rendelés. Fellelhető kevés vagyonomra nézve, mellyeket mind magam igyekezete által szereztem, hagyom a következő rendelésemet:

1. minden könyveim, földkép és kézirat gyűjteményeim, könyves thecáimmal együtt, hagyom a kolozsvári Unitárius kollégium könyvtárának, az ottan tanuló ifjuság közös használatára.

2. A Provisionalis társaság pénztárában levő 's életem végéig megszaporulandó tőkepénzemet is, kamatjaival együtt, hasonlólag az írt kollégium könyvtárának hagyom, olly módon: hogy az egész mennyiség kamatolásra Ko-

lozsvár várossában fekvő 's két annyit érő telkekre kiadatván, maga a tőke soha elkölthető nem leszen, évenkénti hat procent kamatjából pedig négy procenttel mindig új 's nevezetesen magyar könyvek szereztessenek; ötödik procentjét az én könyveimre felügyelő könyvtárnok vegye fizetésül; a hatodik procent pedig mindenkor a főtőkéhez csatoltassék 's kamatra adassék.

3. Kevés butoraim 's egyéb minden portékáim is eladtván, az azokból bejövő summát is, ne talán halálomkor található kész pénzzel s activ adóságaimmal együtt, hagyom az említett könyvtárnak, mellyekből bekerülő summa a 2^{ik} pont alatti tőkéhez csatoltatván, azzal együtt az írt módon kezeltessek.

4. Azt kívánom, hogy könyveim 's az ezek felvígyázása 's szaporítására szánt tőkepénzem, egészen külön kezeltessek, azok íránt évenként az Unitarium fő consistoriumnak számadás adattassék bé. A köz jó íránti tiszteletnél fogva, kérem is a consistorium 's nevezetesen a professor urakat, hogy ezekre felvígyázni ne terheltessek.

5. Azon esetben, ha e kevés hagyományomat olly módon a fő consistorium elfogadni nem akarná; vagy ha elfogadtatott 's idővel nem a fenírt célra 's módon használtatnék, vagy a felvígyázás hiánya miatt könyveim elídegenítése, a tőkepénz nem helyes administratioja vagy veszedelmezése tapasztaltatnék; joga leszen a kolozsvári casinónak, vagy ha ez nem létezne vagy nem ohajtaná, hazában fennálló 's egyik valláshoz sem tartozó akármely honi tudományos intézetnek, a fenebbi pontok alatti hagyományomat magokhoz venni 's az írtak szerínt folytatni. Végső esetben, törvényes örökösseim mint tulajdonukat, vegyék magokhoz.

6. Bölöni jószágomról szollo, 's más, nemzetségünk dolgát illető leveleket, néném Lőfi Jánosné, vagy gyermekeinek kérem átadatni.

7. Minden privat levelezéseimet 's magam által írt bévégzetlen némelly jegyzéseket, megolvasatlanul elégetni kérem.

8. Köntösseimből egy rendbelit, halálomkor mellettem lévő szolgának kérek kiadatni. Több köntösseimet 's fejjeműimet, öcsém, Lőfi Sándor és Elek 's Farkas Jozsef osszák fel magok között egyaránt.

9. Ezen akaratom teljesedésbe vételére, 's életökben a fenírtaknak akaratom szerinti teljesítése felvígyázására, szívesen kérem főkormányi titoknok Szegedi Mihály, concept. practicáns Körmöczi Jozsef és Kelemen Bénéámin barátimat. Kiket arra is kérek, hogy akár portékáim 's akár könyveimből, volt barátjok emlékére, válaszanak valamit tetszésök szerínt.

Kolozsvártt. 1841^{ben} Augustus 22^{kén}

Bölöni Farkas Sándor mk.
Gubernialis Concipista"

Az irat külzetén olvasható szöveg: „Hogy Kormany szeki Concipista Bölöni Farkas Sándor Urnak ezen 22i Aug. 841 költ és előttünk felis olvastatott vég rendelete valósággal a légyen, mely –a külső–s a mai alább írt napon–Kormány szeki titoknok Mltgos Szegedi Mihály ur szállásán fel bontatott két petsetű borittekban találatott– arról igaz hitünk szerínt bizonyittunk. Kolozsvár 3 Febr. 842. Donát Lajos Prot[ocollorum]. Director, Intze Mihály Főkormányi not[arius]., László Ferenc Hites ügyvéd.”

A végrendeletben és a záradékban szereplő személyek: zetelaki Szegedi Mihály guberniumi titoknok, Farkasnak korábban egyrangú kollégája, évek óta közvetlen felettese; nagyajtai Körmöczi József fogalmazógyakornok a fő-kormányshéknél, Farkas kollégája és jóbarátja; Kelemen Béni, Farkasnak ifjúkori kedves pajtása; nagyajtai Donát Lajos, a guberniumnál iroda igazgató (mellesleg hatodmagával a Gondoskodó Társaság alapító tagja); nagyajtai Intze Mihály ugyanott kancelláriai jegyző; jakabfalvi László Ferenc, a fő-kormányshék mellett hites ügyvéd. Valamennyien tehát hivatalbeli barátok és ismerősök; nem meglepő, hogy hárman is nagyajtaiak, a háromszéki Nagyajta ugyanis Bölön tőszomszédságában fekszik. Bölöni Farkasnak egyetlen fiútestvére korán elhunyt, az ő fia a végrendeletben említett Farkas József; Lófi Sándor és Elek pedig nővérének a gyermekei.

A második (negyedik) végrendelet (1842. február 2.)

„A mult 1841^{ben} írt Testamentumot, most Istennek hálá még ép elmével, következőleg módosítom 's hozzáadok némellyeket, u.m.

1. Az őcséimre nézve írt pontot így változtatom: Lófi Sándornak hagyom a magyar mentém nadrágostol, Lófi Eleknek a Dolmányt nadrágostol, Farkas Jozsinak a nagy uj köpenyemet.

2. Mellettem lévő Demeter Istvánnak, a Testamentumban írottakon kívül, minden csismám, két viseltesebb kalapom, sapkám, az ágyakon lévő dohályt [dunyhát], parnát 's még egy párnát a régiebbekből,— és ezen folyó félesztendőre egész fizetését [.]

3. Lobovics urnak hagyom az ugy nevezett »Nagy« féle pípát 's a régiebb dohányomból 10 papusát [csomagot].

4. Körmöczi Jozsef nekem igaz barátom 's hív testvérem volt, szívesen kérem őtet, fogadja el tőlem a nagy zöld karikás székem 's az uj író asztalom. Megbántaná emlékezetem, ha ezt el nem fogadná. Ezekon kívül mind ő, mind Szegedi és Kelemen barátom fogadjanak el portékáimból a mi tetszik.

Kolozsvár, 842 Febr.2^{kán}

Bölöni Farkas Sándor mk.”

Ezt a végrendeletkezést is ugyanazok a személyek bontották fel és hitelesítették a külzeten 3—án, Farkas halálának másnapján Szegedi Mihály lakásán, mint az előzőt. A hagyatkozó kívánsága szerint jártak el, a hitelesítés oldalán ugyanis ott áll saját kézzel írt rendelkezése: „Mlgs Szegedi Mihály úr boncsa fel Farkas Sándor halála után.” Új név itt a szolgálé: Demeter Istvánnak hívták (Jakab Elek Lajosnak nevezi, valószínűleg tévesen). Lobovics (vagy Labovics?) kilétét nem sikerült megállapítanunk, talán Farkas házigazdája volt.

Az utóbbi irat és az elhalálozás dátuma azonos: február 2.; a reszketeg sorok elárulják, hogy aki a tollat fogta, az agónia küszöbéhez érkezett, s utolsó nagy erőfeszítéssel igyekszik üzeni még pár szót baráti környezetének. Első biográfusa, Jakab Elek megkísérelte pontosabban felderíteni a halál körülményeit—hasztalan.¹¹ „Kelemen másnap reggel jött bé Kolozsvárra, Körmöczi meghalt, Incze azt mondta, hogy ő és Pap Gáborné (valószínűleg a napló szerint 1835 januárjában elhunyt testi—lelki barát özvegye) voltak mellette kimúlá-

sakor, Demeter Lajos nevű legényét felkerestetnem nem sikerült, ma nincs Kolozsvárott vagy tán többé az életben is...”

A másnap kiadott gyászjelentés így szólt:¹² „Erdélyi Fő Kormányszéki Fogalmazó, és a' Magyar Tudós Társaság' Tagja Bölöni Farkas Sándor jelen hó 2–kán estvéli 8. óraker egy jobb életre átszenderüle; – közhsznu élete 47., szolgálata 27. évekre terjede annak, kit a' két Magyarhon testvérileg ölele;– e' Honban több üdvös eredményü társulatok alapításával örök becsben marandand emléke; –Nemes Háromszéken lakó egyetlenegy leánytestvére, 's rokonai még nem sejtik vesztességöket. Hült porai jelen hó 4–kén délutáni 4. óraker fognak nagypiaczsori szállásáról a' köz temetkező helyre kísértetni, Kolozsvártt, Télutó [február] 3–kán 1842” (Hivatalával gróf Lázár László guberniumi tanácsos tudatta Farkas elhunytát;¹³ 1829–ben őhozzá intézett levélben vetette fel a megboldogult egy jövendő erdélyi múzeum tervét.)

Jakab leírja, hogy a temetés február 4–én délután 4 óraker volt. Farkas koporsója fölött Kriza János (történetesen ugyancsak nagyajtai születésű) kolozsvári unitárius lelkész mondott könyörgést, s „harmonias ének mellett 24 fáklya lángja között kísért a köztemetőbe nagy sokaság, melynek egy része az országgyűlési követi kar volt”. A sírnál Pálffy János Küküllő vármegyei ellenzéki követ beszélt, „áradozólag, honfi hévvel, tettdús életét, szabadelvűleg írt É. Amerikai Utazása nagy erkölcsi hatását s végrendeletével az ifjuságnak és a tudomány ügyének tett szolgálatát magasztalva; ezután az alvónak békét kívánva távozott el a tengernyi nép, mely a boldogultat ha életében eléggé nem is, halálában méltóképpen megtisztelte”.¹⁴

Tarcsafalvi Pálffy János emlékezéseiben maga is elbeszéli az eseményt¹⁵. „Első volt, ki Amerikát tüzetesen ismertette a magyar olvasó közönséggel, kifogyhatatlan jószívűség– és becsületességgel hírt és sok ész– s ismerettel. Meghalt Kolozsvártt 842–ben az országgyűlés folyama alatt. Követ-társaim engem bíztak meg gyászbeszédet tartani sírjánál, és én megtartottam azt csikorgó hidegben, melegen érző keblembem őszinte tisztelet– és szeretettel az elhunyt iránt.”

Csak még egy morzsányi adalék ehhez: a másfélszáz esztendővel ezelőtti búcsúztatás epilógusaként, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárlban bukantunk rá”¹⁶. Pákei Lajos nővére, Krisztina tudatta férjével: „Miolta Farkas Sándor meg holt, szegény Josi is nagyon beteg –ott meg hült a temetésen, megbúsult érette, nagy fájdalmai vadnak, örökös hidegglelése, kedvetlen... még fen járagat, Barra orvosolja, nagyon rosszul néz ki”. Barra Imre doktor páciense bizonyára a vigasztalhatatlan barát, Körmöczi József volt.

Ami végül a könyvhagyatékot illeti, jó kezekbe, Brassai Sámuel gondozásába került, ő volt ugyanis ekkor az Unitárius Kollégium könyvtárosa. A gyűjtemény 494 önálló művet tartalmazott 961 kötetben, a Gondoskodó Társaságban pedig 2000 forint maradt a hagyatkozó után.¹⁷ S a téka is meg a töke is Farkas óhaja szerint szépen gyarapodott. 1870-ben már 1307 kötet szerepelt a leltárban, a pénzalap pedig 2233 forint volt.¹⁸ Hatvanöt évvel később Jancsó Elemér vette számba a könyvállományt, s csaknem háromezer kötetet talált benne.¹⁹ Így terebélyesedett a kollégiumi bibliotékában elhelyezett gyűjtemény a végrendeleti adomány kamataiból.

Merő véletlen, hogy Bölöni Farkas Sándor sírközeli és síron túli emlékét éppen akkor idézzük fel, amikor születésének kétszázadik évfordulója közeleg. Nem a szerző szeszélye, hanem az iratok felfedezésének alkalma diktálta így. Egyébként is: ilyen nagy messzeségbe visszatekintve az idősíkok már összerosódnak szemünk előtt, az út elejének a vége ad fényességet. Tisztelgésünk mindenesetre az erdélyi pantheon halhatatlanjának szól, aki –Orbán Balázs szavát kölcsönözve– „menydörgő hangon rázá fel szunnyadó nemzetét, ki megfújta a szabadság tárogatóját, amelynek a haza minden zugába elhalló hangja a jogvédőknek megszámlálhatatlan és legyőzhetetlen phalanxát sorakoztatá a küzdőterre [...] szent és tiszta kell legyen minden hazafi előtt”.²⁰

Jegyzetek

¹ Jakab Elek, *Bölöni Farkas Sándor és kora*, Keresztény Magvető, 1870.321.

² Uo.

³ Bölöni Farkas Sándor, *Naplótöredék (1835-1836)*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982. 3.

⁴ Uo.31.

⁵ Uo.51.

⁶ Uo.51.

⁷ Uo.53.

⁸ Jancsó Elemér, *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága*. Kolozsvár, 1942. 56.

⁹ Jakab Elek, *i.m.* 320. Benczédi Pál csak „alapítóleveleiről, hagyatéki iratairól és más okmányairól” tud. (*Kelemen Emlékkönyv*. Kolozsvár, 1957. 45)

¹⁰ Magyar Országos Levéltár, Kolozsmonostori Konvent Levéltára, Testamentaria (F 23) S 32.

¹¹ Jakab Elek, *i.m.* 329.

¹² Magyar Országos Levéltár, Pákei Levéltár, P 1781/1. cs.

¹³ Jakab Elek, *i.m.* 247.

¹⁴ Jakab szerint (*i.m.* 329.)Pálffy beszédének szövege a kolozsvári Unitárius Főtanoda könyvtárában, Pákei Lajos gyűjteménye harmadik kötetében volt.

¹⁵ Pálffy János, *Magyarországi és erdélyi urak*. Kolozsvár, é.n. 148.

¹⁶ Szabó T. Attila, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. V. kötet. Bp., Akadémiai kiadó– Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1993. 927. Kiragadott sorok a Kolozsvárt lévő Pákei Levéltár 6. csomójában elfekvő levélből.

¹⁷ Simén Domokos, *Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára*. Keresztény Magvető, 1877.

¹⁸ Jakab Elek, *i.m.* 320.

¹⁹ Jancsó Elemér, *Bölöni Farkas Sándor könyvtára*. Könyvtári Szemle, 1935. február 5.

²⁰ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*. III. Pest. 1869. 23.

ADALÉKOK A SZÉKELYKERESZTÚRI EGYHÁZKÖR EKLÉZSIÁINAK ISMERTETÉSÉHEZ (8. rész)

13. KŐRISPATAK

"Firtossal egybefüggő Fiastető nyugati alján elterülő kies völgyecskén törtet át (...) a Kis-Küküllőbe törekvő *Küsmöd-vize*, melynek minden felől magas hegyek által övedzett völgyében (...) helyezkedik el Etéden alol Kőrispatak. (Orbán B. I. 141.) A hagyomány azt tartja, hogy a régi falu nem a mai helyén feküdt, s nem is a mai nevén nevezték, hanem a település alsó végéhez csatlakozó, ma is *Diósfalvának* nevezett határrészben, "s csak később költözött föllebb az itt-ott kőrishokrok közé, honnan a mai neve is származott. Az első ideteleptült egy *Dömös* nevű ember volt, aki az ilyen nevű családot alapította", s aki a tatárok által egykor feldúlt Kecsethől telepedett volna ide. E családnevet a *Dömösútja*, *Dömössorka*, *Dömös kosár* határnevek őrzik.

Múlthól kicsengő hagyományt őriz a *Tatárok útja* nevű határrész és e hagyományhoz kapcsolódva a *Szilás-áj* "barlangjai", amelyekben az odamenekült népet hiába ostromolták a tatárok, sőt azokból kitörve a tatárokat meg is szasztották. (Vö. Orbán, I.146.) A régészeti terepkutatás ezeknek a Szilás-ájban, a Hosszú-patak völgye jobb oldali szakadékos partfalában a tatárok előli menedékhelynek tartott barlangoknak nem találta nyomát, s a Tatárok-útja is csak késő középkori "ma már csak gyalog járható, elhanyagolt szekérutat jelöl, mely Kőrispatakról kiindulva a hegygerinceken a Kis-Küküllő völgye (Csokfalva) felé halad". (Benkő Elek: A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája Bp.1992. 105) A vidéket jól ismerő néhai Bányai János sem tud itteni "barlangokról", egyik művében csak annyit ír, hogy Kőrispatak határában Borzlik-tetőn, a Szilás-áj sziklabércén a lakosság sziklaodukat említi. (Bányai J.: A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai. Székelyudvarhely. 1938. 159.)

A falu első írásos említései a Székely Oklevéltár régi és új sorozatának kötetekben közölt különböző tartalmú okmányokban - peres iratok, összeírások - a 16. század második felének kezdetétől olvashatóak: 1566-ban *Keorispatak*, 1567-ben *Keorruwpatak*, 1600-ban már a mai alakjában *Kőrispatak*ként fordul elő. Hivatalos román neve *Crîșeni*.

Kőrispatak és határa természeti adottságainál fogva (kedvező terepalkat, folyóvíz megléte, védelmet nyújtó völgyek, kiterjedt erdőségek) mindig alkalmas volt arra, hogy a falu mai létét megelőző legrégebb történelmi időkől kezdve az itt mozgott, élt emberek, megtalálva életlehetőségeiket, hosszab-rövidebb ideig megtelepedjenek. A település és a völgy területét Benkő Elek, a székelykeresztúri múzeum régésze, 1988-ban kutatta át. Terepbejárásainak eredményeként a földművelés és egyéb természetes talajmóztatóadások nyomán felszínre került ún. régészeti szórányleletekből (történelmi korokra, né-